

DOI: 10.30840/2413-7065.2(71).2019.171745

ОБНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ТА ОСУЧАСНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ІНСТИТУТУ УКРАЇНОЗНАВСТВА: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

(Доповідь на науково-практичному семінарі від 16 травня 2019 р.)¹

Досить тривалий час в українському науковому (і не тільки) співтоваристві точилися (й тривають досі) суперечки щодо визнання (чи заперечення) українознавства як науки, його призначення, місця, завдань і ролі не лише в академічній спільноті, а й у науковому світі, житті суспільства, народу, держави тощо.

Сучасне українознавство аж ніяк не є самостійною окремою науковою галуззю (власне, самостійною окремійською наукою як такою) в усталено-класичному розумінні, проте dokonano заявило й утверджується як самодостатній осучаснений синтез (комплекс) інтегральних наукових знань і дисциплін про цивілізаційний і світоглядно-духовний розвиток українського народу (науково-дослідницький україноцентризм), його нетлінний націєтворчий і соборницький усвідомлений інстинкт (науково-дослідницький націєцентризм) та державотворчий еволюційний / революційний шлях (науково-дослідницький державоцентризм), основою чого є багатограний і визначальний стержень: українець (людина / особистість / родина) – українство (спільнота / суспільство / народ) – державництво (нація / цивілізація / держава)².

¹ У січні 2019 р. з проектом цієї доповіді було ознайомлено керівний склад Міністерства освіти і науки України.

² Докладніше дивіться: Українознавство: концептуальні та теоретико-методологічні основи розвитку / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту). Київ, 2015. 504 с.; Гай-Нижник П. Роль та місце

Отже, основним питанням у колі дослідницьких проблем українознавства мусить бути українство у всій його єдності та різнобарв'ї (як власні народи є пріоритетними у вітчизнянознавчих науках західних країн – американістиці, англосаксознавстві, полоністиці та ін.), а саме – вивчати свій народ, його споконвічність і витоки, його дух і тіло, його велич, винятковість, державне провідництво й унікальне місце у євросвітовому просторі та цивілізаційному поступі людства.

Відтак українознавство мусить визначатися у своїй еволюції у двох вимірах: в одному як наука, котра вивчає Україну як природно-соціокультурну цілісність, і у другому його можна вважати як науку про специфічні системоутворюючі чинники української КЦС (культурно-цивілізаційної спільноти).

Характерною рисою сучасного наукового пізнання є розвиток інтегративних і комплексних досліджень. Тож утвердження сучасного українознавства як інтегративної системи знань про Україну та українство відбувається в епоху становлення постнекласичної науки, якій

українознавства у новітньому науковому просторі та його значення в гуманітарній політиці держави і системи національної безпеки. *Українознавство*. 2015. № 1. С. 53–60; Гай-Нижник П. Українознавство як чинник концепту «м'яка сила» і системи національної безпеки. *Українознавчий альманах*. Вип.16. Київ; Мелітополь, 2014. С. 234–241; Гай-Нижник П. Українознавство як комплекс знань про Україну та чинник сучасної гуманітарної політики і системи національної безпеки. *Гілея*. 2014. Вип. 86 (№ 7). С. 109–116.

властиві тенденції поступового переходу від дисциплінарної диференціації до міждисциплінарної інтеграції.

За умов динамічного сьогодення українознавство мусить еволюціонізуватися до сучасних і новітніх викликів як для держави Україна, так і для українства в планетарному обширі. І провідну роль у цьому поступі в освітньо-гуманітарній сфері мусить і спроможне виконати українознавство в особі Науково-дослідного інституту українознавства МОН України.

Тож НДІ українознавства має розробити і втілювати оновлену програму і концепцію своєї діяльності відповідно до викликів сучасності (як наукових, так і концептуально-ідеологічних) з огляду на зміну цивілізаційних викликів і загроз та відповідно до стратегії і потреб національної безпеки України у гуманітарній сфері.

У зв'язку з цим робота усіх відділів НДІУ мусить бути скоординована в напрямку нагальних потреб щодо зміцнення національної безпеки України у гуманітарній сфері. А саме:

- розробити оновлену концепцію роботи НДІУ, теоретичні основи розвитку українознавства відповідно до сучасних викликів та розвитку світової цивілізації у гуманітарній сфері, стратегії національної безпеки та новітніх завдань держави у науково-освітній галузі;

- окрім випуску наукової академічної продукції, зокрема й виконання відділових науково-дослідних робіт (НДР), співробітники НДІУ мають паралельно продукувати й роботи популярного характеру для широкого загалу (принаймні в електронних версіях);

- долучитися до розробки (проекти, концепції, аналітичні записки) Стратегії національної безпеки у гуманітарній

сфері та до проектів загальнонаціональних реформ у науково-освітній галузі (спільно з МОН України та РНБО України);

- наукові співробітники мають включитися у процес вироблення власного бачення світового цивілізаційного розвитку у гуманітарному просторі, запропонувати власні моделі бачення навчально-освітнього та просвітницького напрямів розвитку держави та українського суспільства, запропонувати власні проекти шляхів щодо формування україноцентричного громадсько-політичного простору та залучення української діаспори до соборної світової ідентичності, розробити власні концепції та теоретично-засадничі моделі української національної ідеї, національних цінностей, моделювати можливі виклики та загрози національним інтересами та національній безпеці України тощо;

- українознавство має стати протипологом і контрударом для розвитку і поширення концепту т. зв. «руського міра» й об'єднати громадян України та українців усього світу в концепті світової місії та планетарної соборності українства. Тож українознавство як синтез наук, що у світових відповідниках позиціонується як українознавство, має бути науково-ідеологічним і патріотично-пропагандистським чинником (концептом) національної безпеки у гуманітарній сфері, «м'якою» силою держави Україна як усередині країни, так і на міжнародному рівні;

- українознавство може і має стати основним важелем політики і стратегії національної безпеки в гуманітарній сфері не лише як симетричний фронт проти поширення пропаганди і міфів концепту «руського міра» (як і концептів «Великої Угорщини», «Великої

Румунії», «Речі Посполитої від можа до можа» тощо) та асиметричним ідеолого-концептуальним контрнаступом у руйнуванні чужоземних міфів і спроб привласнення українсько-слов'янської та цивілізаційної спадщини України, а також і творцем загальнонаціональної української ідентичності як усередині держави, так і серед українців у цілому світі, україноцентричним ядром самосвідомості народу тощо;

– активно на академічному та науково-популярному рівні долучитися до руйнування антиукраїнських ідеологем та концептів;

– провадити потужну наукову і популяризаційну діяльність щодо збереження та захисту історичної, етнонаціональної, культурно-релігійної спадщини України та українського народу, обґрунтування його спадкоємності здобутків від давньослов'янських часів до сьогодення;

– формувати науково обґрунтовану концепцію цивілізаційної місії та визначної ролі українців в історії Європи і світу, стрижневої ролі України у світовому поступі та суб'єкта світової безпеки;

– досліджувати проблеми національної ідеї та національної ідентичності (включно із світовим досвідом), проаналізувати історичну плинність розвитку ідентичностей на теренах України, виявити їх закономірності й тенденції, вивчити й узагальнити стан трансформацій та кластеризації ідентичностей у сучасній Україні та українців у діаспорі;

– розробити концепцію стратегічної політики держави у формуванні загальноукраїнської ідентичності громадян держави Україна, здійснити проекти щодо прогнозування шляхів розвитку самосвідомлення її громадян з урахуванням різних прийдешніх тенденцій, можливих

викликів і загроз як на регіональному, так і на загальноукраїнському рівнях;

– розробити концептуальні заходи та стратегію щодо збереження національної ідентичності серед української діаспори як провідного важеля української «м'якої сили» в світі (в тому числі через культурно-історичні заходи та через навчально-освітню сферу);

– дослідити, проаналізувати й узагальнити стан та тенденції розвитку гуманітарної науки і навчально-освітньої системи в тимчасово окупованих регіонах України (т. зв. «ДНР», «ЛНР», у Криму), спрогнозувати тактику і стратегію політики окупаційних та колабораціоністських режимів на вказаних теренах;

– розробити проекти (моделі) напрямків та програм української влади у гуманітарній сфері та стратегії роботи і діяльності МОН та РНБО України у перехідний період у процесі деокупації тимчасово відторгнутих українських територій Донецького краю та Кримського півострова;

– моніторинг актуальних регіональних проблем сучасності у гуманітарній (навчально-освітній) сфері та їх аналіз, прогнозування регіональних явищ і процесів;

– вивчення історико-політичних аспектів розвитку регіонів у контексті загальноукраїнської історико-культурної спадщини та перспективи;

– аналіз динаміки та рівня комунікації регіональної і центральної влади в умовах становлення громадянського суспільства в контексті впровадження науково-освітніх і українознавчих проектів у гуманітарній сфері;

– дослідження історичних і культурних традицій, питань поліетнічності регіонів та цілої країни, ментальності та

етнічної (квазіетнічної) стереотипності населення, формування адекватного з огляду на рівень національної свідомості та науково-освітнього світобачення України регіональних та державної еліт (рекрутування їх в органи державної влади та просвітницькі (українознавчі) проекти для державних службовців);

– дослідження та аналіз світового досвіду щодо збереження регіональної ідентичності в контексті поширення і зміцнення загальнонаціональної ідентичності;

– дослідження та аналіз проблем міграції та мультикультуралізму в контексті інкорпорації етнонаціональних меншин в український історико-культурний простір і набуття ними загальноукраїнського і державно-політичного самоусвідомлення;

– офіційний веб-сайт Інституту має позбутися надмірної заформалізованості й набути більш сучасного, мобільного і науково-просвітничого вигляду (зокрема, йдеться не лише про його зовнішні та локаційні ознаки, а передусім про те, що на його сторінках мусили б бути такі основні локації, як: структура Інституту; офіційна документація, академічна частина (наукові проекти, розробки, праці тощо), науково-популярна частина (популярні, просвітницькі доробки співробітників відповідно до пам'ятних дат, історичних подій, руйнування міфів тощо), архівно-документальна сторінка, педагогічно-виховна (т. зв. дитячо-батьківська і вчительська) сторінка, мультимедійна сторінка, сторінки офіційного наукового та науково-популярного видання Інституту, сторінка електронної бібліотеки Інституту тощо;

– українознавство є універсальним науково-освітнім концептом (предметом

та патріотично-виховним чинником (важелем) у навчальному курсі середньої і вищої школи (надто – у ВНЗ військової, юридичної, економічної, морської, природничої, медичної та ін. категорій);

– українознавство апіорі є фундаментальною складовою державної «м'якої» сили за межами України та чинником утворення української іріденти за кордоном (зокрема, й через відповідні навчальні програми і центри в ВНЗ іноземних держав), а також дієвим та плідним україноформуючим й українським соборницьким стрижнем серед української еміграції та діаспори, визначальним фактором збереження через покоління національної ідентичності українців за кордоном (зокрема, через культурно-освітні проекти та навчальні заклади української діаспори);

– залучення наукових співробітників до написання та рецензування підручників для початкової і середньої шкіл;

– участь наукових співробітників у розробці проектів і програми реформування вищої освіти в Україні;

– участь провідних учених НДІУ в процесі реформування наукової сфери в Україні (зокрема, щодо проблеми оптимізації аспірантської роботи та якісного рівня захисту дисертацій);

– під час підготовки та розробки тем НДР авторські наукові колективи мають враховувати вказані вище актуальності, а також усвідомлювати тенденції сучасної гуманітарної науки і специфіку новітніх викликів та завдань у гуманітарній сфері, що постають (поставатимуть) перед вітчизняною освітою та наукою, українським народом та державою (відтак і певною мірою координувати актуальність, цілі, завдання тощо як із запитами сучасної науки, так і зі стратегією

національної безпеки України та з огляду на їх перспективу долучення й використання в освітньо-навчальній сфері);

– щільніша взаємодія з середньою і вищою школою, МОН і РНБО України та налагодження плідної (а не формальної) міжнародної співпраці;

– окрім отримання базового державного фінансування, НДІУ та його наукові підрозділи (авторські колективи) мусять у науково-фінансовому напрямі активно і плідно здійснювати усі форми виконання науково-дослідних проектів – державні, грантові, стипендіальні тощо.

Проте задля успішного виконання цього завдання державної ваги реформам має бути піддано й саму науководослідну установу НДІУ МОН України. Зокрема, перш за все НДІУ як науководослідна установа має:

– посилити до оптимального рівня свій кадровий науковий потенціал, який був втрачений за останні роки (так, наприклад, у 2013 р. в Інституті працювали 10 докторів наук, а в 2018-му – лише 3 доктори наук; якщо у 2013 р. в Інституті працювало 83 наукових (!) співробітники, то на час 2018/2019 рр. – лише 47 штатних (!) співробітників);

– відновити роботу Спеціалізованої вченої ради;

– відновити діяльність аспірантури;

– видавати, окрім наукового часопису, також і науково-популярний збірник (можливо, в електронному варіанті з публікаціями не лише українською, а й іншими мовами, передусім – мовами ЄС);

– трансформувати (частково) свої структурні підрозділи, їхні наукові спрямування та завдання відповідно до оновлених концепції та завдань Інституту. Йдеться, зокрема, про такі наукові відділи, як:

1. Відділ історичних досліджень *новітнього часу* (нині – відділ історичних студій);

2. Відділ досліджень історії та культури *давнього і нового часу* (нині – відділ історичних пам'яток українознавства);

3. Відділ *суспільних трансформацій та соціальних досліджень* (нині – центр українських військових традицій та патріотичного виховання);

4. Відділ *української етнології та релігієзнавства* (нині – відділ української етнології);

5. Відділ *геополітики та досліджень міжнародної гуманітаристики* (нині – відділ філософії та геополітики);

6. Відділ *культурології та досліджень антропології сьогодення* (нині – відділ культурологічних досліджень);

7. Відділ *навчально-освітніх технологій та українознавства* (нині – відділ освітніх технологій та популяризації українознавства);

8. Відділ *української філології та мовознавства* (нині – відділ української філології);

9. Відділ *інформаційного забезпечення та наукових комунікацій* (без змін).

– З огляду на вказані вище пропозиції вважаємо за доцільне в перспективі відповідно й певною мірою відобразити зазначені концептуальні, засадничі і структурні зміни також і в назві установи, а саме пропонується таке визначення:

Національний науково-дослідний інститут українознавства та гуманітарної політики;

– звернутися з проханням до МОН України здійснити фінансовий аудит НДІУ за останні роки щодо оптимального і належного використання бюджетних коштів дирекцією та бухгалтерією Інституту;

– відновити та налагодити прозорий і справедливий штатний розподіл бюджетних коштів в Інституті між його підрозділами та співробітниками;

– звісно ж, подібний проект перетворення та оновлення НДІ українознавства потребуватиме, надто на початковому етапі, розуміння ґрунтовності завдань і важливості українознавства як концепту і складової політики національної безпеки в гуманітарній сфері з боку органів державної влади, зокрема державної підтримки в особі МОН України та уряду держави Україна, і перш за все у відповідному та належному фінансуванні цієї реформованої науково-дослідної установи¹.

* * *

Сучасні міграційні світові процеси та дедалі зростаюча динаміка еміграції українців в інші держави світу в умовах сучасних глобалізаційних викликів говорять про те, що чисельність етнічних українців у світі зростатиме, а факт державницького існування України посилюватиме інтерес до нашої історії, культури, освіти тощо. Тож розвиток українознавства в діаспорі слугуватиме для держави України одним з аспектів концепту «м'яка сила», який нині починає використовуватися світовими державами.

¹ У 2019 р. на потреби НДІУ було виділено бюджетних коштів на суму 4 млн. 811 тис. 983 грн, що на 81 тис. грн менше, ніж у минулому році, а враховуючи збільшення розмірів комунальних платежів, загальне зростання цін, інфляційні процеси щодо національної грошової одиниці, вочевидь, таке фінансування є дискримінаційним та від'ємним чинником у поліпшенні психологічного клімату та якості і продуктивності праці наукових співробітників, які й досі отримуть 0,75% (а деякі науковці й 0,50%) від ставки належної їм за законодавством України заробітної платні; якщо ж врахувати необхідність підвищення з 1 січня 2019 р., згідно з відповідним урядовим рішенням, рівня зарплатні, то насправді величина її серед наукових співробітників НДІУ виявиться ще меншою.

Концепт «м'яка сила» ввів до наукового обігу у першій половині 1990-х років професор Гарвардського університету Джозеф Най. Дж. Най стверджував, що надто довго практики віддавали перевагу концепції «політичного реалізму», покладаючись на «жорстку силу» з її військовим і фінансово-економічним чинниками. «Силою є здатність впливати на інших з метою отримання бажаних результатів. Якщо ви досягаєте цього примусом або за плату, я називаю таке «жорсткою силою». Якщо ви досягаєте цього привабливістю, я називаю це «м'якою силою», – пояснював Най. Дослідник також визначив три компоненти, з яких складається цей феномен, а саме: «культура держави (у тому, чим вона приваблює інших), її політичні цінності (чи дотримується вона їх у внутрішній та зовнішній політиці) та зовнішні відносини (чи сприймаються вони як легітимні та морально обґрунтовані)».

«М'яка сила» – це моральний авторитет наукових, технічних і спортивних досягнень та творів високого мистецтва, привабливість гуманістичної ідеології, ефективної економічної політики та раціональної адміністративної системи, спокуса масової культури, симпатія до національної культури, звичаїв та моделей поведінки». Дослідник Леслі Гелб у своїй книзі «Правила сили: Як здоровий глузд може врятувати американську зовнішню політику» стверджує, що «м'яка сила нині, схоже, означає майже все».

У зовнішній політиці контекстуальний розум є інтуїтивною діагностичною навичкою, яка допомагає політикам узгоджувати тактику з цілями, щоб створити розумні стратегії. Особливо важливо цей момент враховувати для України, позаяк якщо для великих

держав значний потенціал «жорсткої сили» врівноважується «м'якою силою», то потенціал «твердої сили» України є набагато меншим від сучасної «твердої сили» Америки чи Китаю.

Тому Україні потрібно розвивати саме «м'яку силу», адже потенціал України у «м'якій силі» набагато більший від її потенціалу «твердої». Надто якщо країна послідовно прагнучиме до високої цивілізації, тобто слідуванню демократичним цінностям, популяризації національної культури, що, в свою чергу, збільшить її «м'яку силу» й цим самим підвищить її авторитет у світовій політиці. І цією «м'якою силою» України цілком може стати українознавство в країнах, де поширена (або де існують тенденції до зростання) українська діаспора, а також українознавчі лекції для іноземних студентів, що навчаються в Україні.

Тож українознавство має набути ширшого (глибшого) стратегічного значення державної ваги, в тому числі як українська «м'яка сила» соборницького, дипломатичного і політичного характеру, а не лише наукового чи освітнього. Шляхи мають бути не лише академічного чи політичного характеру, а й на рівні публічної дипломатії: 1) через мас-медіа – медіадипломатія; 2) через культурні акції – культурна дипломатія; 3) через можливості здобути освіту – освітня дипломатія; 4) через Інтернет – ноосферна дипломатія; 5) через неурядові організації – дипломатія «ноополітік».

Відомо, що в сучасному світі найбільш ефективними вважаються освітні і культурні проекти та обміни, позаяк вони розглядаються як більш перспективні і тривалі в часі. Саме така діяльність якнайкраще сприяє формуванню в зарубіжних країнах «агентів впливу»,

тобто просуванню на лідерські позиції осіб, що представляють цінності певної країни. І саме таким масштабним проектом нашої держави і нації може стати українознавство. Тим паче, що у новітньому глобалізаційному світі утвердження, розвиток, популяризація та поширення (пропаганда) комплексних знань про досягнення, світогляд, історію, культуру, побут тощо свого народу і держави (а в даному випадку йдеться саме про українознавство) набуває не лише освітянського чи наукового значення, а й політично-стратегічного (геополітичного) рівня й стає складовою національної безпеки держави!

Так, наприклад, ще донедавна для українського суспільства була характерною криза ціннісно-світоглядних засад, яка проявлялася у втраті моральних орієнтирів, зростанні девіантної поведінки, збільшенні розпорошеності і диференціації українського суспільства. Цю кризу можна подолати шляхом переорієнтації колишніх норм і побудови на цій основі нової системи цінностей. Відтак актуалізується питання більш ґрунтовного комплексного дослідження вітчизняної історії, культури, традицій у контексті національних цінностей, національних інтересів та цілей у спектрі реалізації політики національної безпеки.

Українознавство (україністика) як комплексна й багатогранна наука в нових умовах розвитку суспільства та за нового світопорядку, що динамічно змінюється, має місію не лише збереження споконвічних історичних, моральних, релігійних, культурних цінностей українського народу, а й зобов'язане долучитися до вироблення новітніх цінностей українців, українізації (україноцентричності) ціннісного вибору українців

(громадян і симпатиків України інших національностей) за сучасної динаміки цивілізаційного розвитку, а значить – сприяти консолідації новітньої української нації, та забезпечення національно-державної безпеки України.

До вирішення цього спектра завдань державної політики має також долучитися й українознавство, а його наукові школи та дослідники мусять, у свою чергу, вийти на новий теоретичний і організаційно-практичний рівень власної творчої, наукової та освітньої діяльності. І для усвідомлення цього (як вченими, так і політиками) не варто було чекати на створення в Україні «п'ятих» колон інших держав, шпигунських мереж, «культурно-історичних» організацій впливу, політичних лобістів чи збройного зіткнення!

Проте чи виключає «синтез (комплекс) інтегральних наукових знань і дисциплін», власне, саму науковість і дослідницьку складову? Очевидно, що – ні, але лише у тому разі, коли до його (у даному випадку – українознавства) репрезентантів належать причетні до науки особи із відповідними освітою, системно-аналітичними навичками, що володіють належними теоретико-методологічними знаннями та інструментарієм й іншим науково-інтелектуальним багажем тощо. Ті, що усвідомлюють також і свою особисту наукову відповідальність, а не керуються повівом творчо-патріотичного пориву чи одержимі фантазійно-сенсаційним графоманством. Утім такі (і не тільки) визначальні критерії та застереження (легітимізація та табу) притаманні науці (науковій діяльності) взагалі й кожній її галузі зокрема.

Та чи доречно на сучасному етапі говорити про будь-яку окремішню науку,

чи не є така позиція апіорі науково-деструктивною та безперспективною з огляду на інтелектуальний вибух світового постіндустріального (постмодерністського) суспільства й постнекласичної науки, чи існують, врешті, у новітньому науковому просторі ізольовані на самих себе прогресивні науково-дослідні напрями, гадаємо, відповідь очевидна: сучасна планета та новітній науковий світ неможливі поза синтезом, комплексним поєднанням цілого обширу наукових знань і здобутків, теоретичних та практичних досягнень тощо.

І українознавство тут не є і не може бути винятком, отже, й у разі дотримання відповідних і належних наукових умов, рівня та дослідницьких вимог і результатів тощо цілком здатне зайняти свою нішу у науковому світі. Нішу не окремішню чи особливу, а належну, з визначеним спрямуванням щодо концептуально-власного шляху розвитку, відповідно до потреб і запитів часу, із формуванням та інкубацією новітнього українознавчого інтелектуального ядра, яке здатне було б виробляти новітні українознавчі школи, наукові напрями, теоретичні концепції й методологічні засади тощо, а головне – кожного разу відповідати новітнім науковим стандартам та вирішувати нові цивілізаційні виклики, що супроводжуватимуть українців, українську державу й український світ крізь простір, час та історію. А відтак – й здобути суспільне, державне, світове і загальнонаукове визнання.

Павло ГАЙ-НИЖНИК

orcid.org/0000-0002-8912-8398

доктор історичних наук, завідувач
відділу історичних студій НДІУ